

INDUSTRIÁLNÍ DĚDICTVÍ A VODNÍ HOSPODÁŘSTVÍ

Aleš Vyskočil | Miriam Dzuráková

Voda provází lidstvo po celou dobu jeho existence. Je předpokladem jeho života, který ovlivňuje v pozitivním i negativním smyslu. Člověk brzy poznal její sílu, naučil se využívat ve svůj prospěch energii v ní skrytou, ale zároveň se musel naučit čelit stejné energii, když přemíra vody ohrožovala záplavami jeho obydlí a úrodu. Využití vodní síly je mnohostranné, přičemž různé motivace pro spoutání vodního živlu se mohou prolínat. Vodní díla a jejich soustavy obvykle nepůsobí izolovaně, mnohdy představují komplexní celek.

Lidem sloužila voda jako zdroj energie. Člověk se naučil klást do proudu vodní kolo, které předávalo energii vodního toku různě orientovaným výrobním

podnikům. Pohánělo mlýny, stoupy, hamry atd. Zaměření objektu za vodním kolem se navíc mohlo v průběhu času měnit, například nepoužívaný hamr nahradil obilní mlýn, který se pak změnil v papírnu, aby se nakonec, kdy strojová výroba papíru nahradila ruční, vrátil k funkci obilního mlýna a ještě později našel využití jako malá vodní elektrárna.

Lidé se naučili přehrazovat toky a pomocí náhonů odváděli vodu do míst, kde chyběla a měli pro ni připraveno využití. Vznikly tak na sebe navazující vodní stavby – splav, náhon, budova s vodním kolem (koly) a odtok, které dohromady vytvářejí funkční celek. Odvedení vody z řeky prostřednictvím náhonu mělo

Obr. 2-1 Slepá ramena řeky Moravy a její zregulovaný tok na katastru Starého Města u Uherského Hradiště na leteckém snímku z 50. let 20. století (historická ortofotomapa, CENIA a GEODIS Brno, spol. s r. o., 2010).

i další účel, totiž výstavbu zařízení na chov ryb, tedy rybníků, sloužících po staletí jako zdroj obživy. Na řadě míst vznikaly od konce 15. století rozsáhlé a důmyslně propojené rybníční komplexy (Tovačovsko, Pardubicko, třeboňská rybníční soustava).

Kromě spoutání vodní síly k výrobním účelům, budování rybníků a jejich soustav nebo využití vodních toků k dopravě a plavení dřeva, musel člověk také reagovat na občasná, leč stále se opakující kolísání hladiny vodních toků, ústící mnohdy do ničujících povodní. Obranou před velkou vodou byly regulace toku s perspektivou rychlého odtoku vody a také budování hrází. K tomuto jevu dochází ve větší míře až v 19. století. Regulace toků má však za důsledek odvod vody z krajiny, což se může negativně odrazit na poklesu spodní vody.

Na počátku 19. století došlo k průniku několika dějinných procesů, které znamenaly postupné přehodnocení funkce a využití vody během celého století a stojí za moderními trendy ve způsobu využití životodárné tekutiny. Začínající a stále se zrychlující průmyslová revoluce nejprve doplňovala, pak postupně nahrazovala vodní sílu jinými zdroji energie, párou, naftou a elektřinou. Vodní kola přeměněná na turbíny se stala jen doplňkovým zdrojem pohonu. Zvyšující se počet obyvatelstva pak kladl vyšší nároky na dostatečné zásobování populace potravinami. Při ovlivňování produktivity zemědělské výroby se sice začala uplatňovat do té doby neznámá chemická hnojiva, ale také se od poloviny 19. století hledalo zvýšení výnosů v zavlažování obdělávaných ploch, jako kompenzace poklesu spodních vod. Na vhodných místech vznikaly od 2. poloviny 19. století první závlahové systémy.

Z důvodů rapidně se rozmáhající průmyslové výroby se zvyšující se spotřebou zejména technologické vody k výrobním procesům, ale i kvůli rozrůstajícím se sídlům, která již nemohla spoléhat na klasické studny (ostatně voda v městských areálech s průmyslovou výrobou byla nekvalitní), se začal pozvolna pocítovat nedostatek vody. Již ke konci 19. století se hledaly další zdroje pitné vody pro velká sídla, což vedlo k výstavbě dálkových vodovodů. Zároveň také hromadně vznikaly městské vodojemy (jsou ale i příklady mnohem starší), které distribuovaly vodu v městských areálech. Započala výstavba přehrad s vícero funkcemi (zdroj pitné vody, zásobárna vody pro různé účely včetně závlah, ochrana před povodněmi či nadlepšování nedostatečného průtoku hlavního toku). V důsledku bouřlivého průmyslového rozvoje, odpadů z výroby a z velkých sídel se ve 20. století objevila

nutnost ochrany kvality vody. Začaly vznikat čističky odpadních vod, což je stále trvající proces.

Vodní (vodohospodářské) stavby rozličného původu, stáří i účelu jsou svědkem vývoje lidské civilizace a dokladem technického umu. Dnes na tyto objekty pohlížíme jako na nedílnou součást našeho industriálního (kulturního) dědictví. To samo o sobě představuje velmi pestrou skupinu staveb, které zároveň reprezentují širokou paletu často nesouměřitelných kvalit. Otázka vztahu společnosti k industriálním stavbám, ale i k mobiliáři a výrobnímu know-how je již několik desetiletí poměrně frekventované téma. Souvisí s vývojem české společnosti, zejména polistopadovým, který přinesl razantní odklon od preferovaného sekundárního sektoru ekonomiky státu směrem k terciéru a kvartéru. Po průmyslové éře, která formovala Evropu po 200 let, zůstalo dědictví, se kterým se jednotlivé země snaží nějak vypořádat.

Industriální objekty jsou dnes považovány za nezpochybnitelnou součást kulturního dědictví světa a jsou objektem bádání, interpretací i ochrany. Již od 70. let 20. století se v rámci pořádaných mezinárodních konferencí řešila otázka ochrany (záchrany) industriálních stop v krajině. Institucionální základnu a ideovou platformu této společenské aktivity představuje Mezinárodní výbor pro ochranu průmyslového dědictví TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage). Základní ideovou oporu a definici, co označovat za industriální dědictví, světová odborná i laická veřejnost dostala v roce 2003, kdy byla publikována Charta TICCIH jako reakce na stále rychleji mizející svět průmyslových budov a areálů v tradičních industriálních oblastech Evropy a severní Ameriky. Její text se snaží formulovat principy a metody ochrany industriálního dědictví a také strategii, jak k záchrance přistupovat. Jedna z klíčových pasáží hovoří o tom, že: „*Průmyslové dědictví dokládá činnost, jež měla a má hluboké historické důsledky. [...] Průmyslové dědictví představuje společenskou hodnotu, dokládá životy obyčejných lidí a tak prohlubuje potřebné vědomí identity.*“ (Charta průmyslového dědictví TICCIH, 2013). Ve spolupráci s Mezinárodní radou pro památky a sídla ICOMOS definovala TICCIH v roce 2011 společné principy pro zachování průmyslového dědictví (Joint Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes). TICCIH v tomto dokumentu zdůrazňuje potřebu identifikovat, chránit a udržovat jednak unikátní, jednak charakteristické (typické) příklady vývoje jednotlivých průmyslových odvětví v rámci jejich

typologie. Rovněž nezapomíná upozornit, že důležitá je nejen historická a architektonická hodnota těchto staveb, ale především jejich technická, technologická, sociální či vědecká hodnota. Akcentována je i nutnost multioborového přístupu k identifikaci památkových hodnot tohoto typu objektů.

Česká republika participuje na aktivitách Mezinárodního výboru. Domácí institucionální základnou je Výzkumné centrum průmyslového dědictví, fungující při ČVUT v Praze (založeno 2002). Zaměřuje se především na projekty v oblasti topografie průmyslového dědictví, jeho znovuoživení, konverze a nové využití. Téma se snaží popularizovat i prostřednictvím publikací a pořádání výstav a konferencí (konferenční sborníky dostupné na <https://www.industrialnistopy.cz/>). Další klíčovou institucí je ostravské Metodické centrum průmyslového dědictví při Národním památkovém ústavu. Centrum mimo jiné vydává metodické postupy pro identifikaci, klasifikaci, hodnocení a ochranu tohoto typu památek. Paralelně s tím provádí kontinuální plošný výzkum a dokumentaci jednotlivých typů průmyslových objektů (např. vodojemů, elektráren, objektů spojených s textilním průmyslem,

cukrovarnictvím, železniční dopravou ad. a snaží se identifikovat památkově významné stavby. Výsledky výzkumu jsou, kromě jiného, prezentovány ve formě odborných publikací (Matěj a Ryšková 2018; Ryšková a Mertová, 2014; Matěj, 2017; Borovcová, 2016 a 2019 aj.) a webových mapových aplikací (viz geoportál NPÚ <https://geoportal.npu.cz/web/>). Obecná kritéria hodnocení jejich významu z pohledu památkové péče, spolu s příklady, které je ilustrují na konkrétních stavbách, jsou popsána v metodice Miloše Matěje a Michaely Ryškové.

Významnou roli sehrávají již více než jedno století také technická muzea v Praze a Brně. Seznamování se s historickým významem a potenciálem technických památek má však starší tradici, která sahá do 70. a 80. let 20. století. Výstupů pracovišť soustředěných na otázku průmyslového dědictví je celá řada, edičními řadami, konferenčními sborníky a vysokoškolskými skripty počínaje a elektronickými databázemi, internetovými mapami a památkovými katalogy konče (<http://vcpd.cvut.cz/>; <https://www.npu.cz/cs/uop-ostrava/metodicke-centrum-prumysloveho-dedictvi>; <http://www.industrialnitopografie.cz/>). K tomu je

Obr. 2-2 Plavební komora na Baťově kanálu, jez a malá vodní elektrárna na řece Moravě (foto Radek Bachan, 2022).

třeba připočíst i stále se množící literaturu monografickou i encyklopedickou (např. Technické památky, 2002–2004), pořádané interdisciplinární konference a workshopy za účasti odborníků, investorů i zástupců státní správy či samosprávy. Po stránce teoretické, osvětové, evidenční i publikační je problematika, zdá se, v základu podchycena i ventilována. K úspěchu, tedy záchraně, novému využití nebo docílení památkové ochrany objektů, je však cesta dlouhá a velmi komplikovaná. Tlak na zvýšenou ochranu relevantních objektů však musí být podložen jejich nezpochybnitelnou a především logickou, systémovou identifikací ze strany památkářů, urbanistů, historiků a techniků.

V souladu s principy TICCIH se i v ČR postupně klade důraz na identifikaci technických a technologických hodnot industriálních staveb, na míru autenticity a kontinuity funkce, popis technologického toku a systémových vazeb objektů. Tato kritéria jsou následně zakomponována do procesu posuzování významnosti daných staveb z pohledu památkové ochrany, spolu s tradičně používanými architektonickými, umělecko-estetickými a urbanistickými kritérii a historickými souvislostmi. Na těchto principech vzniká v současnosti, v rámci multioborově pojatého řešitelského konsorcia, i oborová metodika klasifikace

a hodnocení objektů vodního hospodářství z pohledu památkové péče. V tomto oboru hospodářství se obzvlášť projevuje důležitost a význam kritérií, jako jsou technologický tok a systémové vazby, provedení typologie objektů, výběr typických zástupců i unikátních staveb, identifikace důležitých milníků v technologickém vývoji jednotlivých odvětví vodního hospodářství, závlahy a jejich soustavy nevyjímaje.

Objekty závlah byly budovány a fungují převážně jako součást většího nebo menšího funkčního celku. Jejich význam, i z pohledu potenciální památkové ochrany, tak spočívá a roste s identifikací a dokumentací nejen soliterních staveb, ale zejména celých soustav/funkčních celků a popisem vazeb mezi nimi. Samostatný objekt či stavba nemusí být nijak výjimečné, avšak jejich zapojení do většího funkčního celku může vytvářet unikátně pojaté řešení. Z hlediska prostorové identifikace a s ohledem na liniový charakter závlahových soustav se ukazuje jako velmi efektivní metoda dokumentace pomocí dronů spolu s využitím podkladů digitálního modelu terénu. Potřeba dokumentace stavu historických závlahových systémů, definování jejich potenciálu a popularizace jejich významu u široké veřejnosti je dnes o to důležitější, oč stále intenzivněji společnost hledá odpovědi na otázky klimatických změn a efektivního nakládání s vodou v krajině.